

Eastern Europe Studies Centre
Est. 2006

(NE)TAPAČIŲ LIETUVOS IR TURKIJOS INTERESŲ RAIŠKA

EUROPOS SAJUNGOS IR TURKIJOS BENDROJE KAIMYNYSTĖJE

Analitinė publikacija

JUSTINAS MICKUS

Santrauka

- Stiprėjantis Turkijos vaidmuo ES Rytų kaimynystėje ir naujai aktualizuoti Lietuvos interesai Artimųjų Rytų regione reiškia, kad Ankaros elgesys tampa vis svarbesniu veiksniumi Lietuvos užsienio politikoje.
- Nors Turkijos narystė NATO, tarpusavio priklausomybė su ES ir įtaka ES Rytų kaimynystės šalyse lemia nuolatinį pragmatinio bendradarbiavimo poreikį, dabartinė Ankaros strateginė orientacija kertasi su ilgalaikiais Lietuvos ir Vakarų interesais kurti taisyklėmis grįstą daugiašalę tarptautinę tvarką.
- Sudėtingą konfrontacijos ir bendradarbiavimo dinamiką Vakarų ir Turkijos santykių darbotvarkėje liudija praėjusiais metais įsiliepsnojęs ir metų gale deeskaluotas konfliktas Viduržemio jūros rytuose.

JUSTINAS MICKUS yra Vyriausybės strateginės analizės centro politikos analitikas, Europos užsienio santykių tarybos (*European Council on Foreign Relations*) ir Rytų Europos studijų centro asocijuotasis tyrėjas. Jo analitinė veikla sutelkta į Europos Sąjungos integracijos, tarptautinės politinės ekonomijos, užsienio politikos ir didžiosios strategijos kūrimo klausimus. J. Mickus politikos mokslų ir tarptautinių santykių išsilavinimą įgijo Kembriđžo (MPhil, 2021) ir Prinstono (BA, 2020) universitetuose.

- Tvaraus Lietuvos ir Turkijos bendradarbiavimo ribas iliustruoja dvilypis Ankaros santykis su Maskva, vienu metu charakterizuojamas tiek lokalių konfliktų, tiek asmeniniais Erdogano ir Putino santykiais grįstų bendradarbiavimo iniciatyvų.
- Lietuvos bendradarbiavimas su Turkija turėtų būti selektyvus ir orientuotas į bendradarbiavimą daugiašaliais institucionalizuotais formatais ir provakarietišku grupių Turkijos visuomenėje stiprinimą.
- Lietuvos sprendimų priėmėjams tikslinga ieškoti būdų skatinti trišalį verslo bendradarbiavimą tarp ES, Rytų partnerystės šalių ir Turkijos, atnaujinti ir išplėsti ES ir Turkijos migracijos susitarimą ir muitų sąjungą, plėtoti ES ir Ankaros bendradarbiavimą Europos žaliojo kurso politikos srityje.

Ižanga

Europos Sąjungos ir Turkijos bendra kaimynystė apima dinamišką ir strategiškai svarbią geopolitinę erdvę: Pietų Kaukazo ir Juodosios jūros regioną ir Viduržemio jūros rytų ir Artimųjų Rytų regioną. Pastaraisiais metais Ankaros užsienio politika šiuose regionuose yra ypač aktyvi, daugialypė ir dažnai kontroversiška. Nuo aštraus konflikto su ES dėl teritorinių vandenų nustatymo Viduržemio jūros rytuose iki visapusės paramos Azerbaidžanui Kalnų Karabacho karo metu ar bepiločių orlaivių eksporto Ukrainai, Turkija yra vis svarbesnė veikėja regione, kuriame įvairių tikslų ir interesų turi tiek Vakarų šalys, tiek Rusija, Iranas ir, vis aiškiau, Kinija.

Augantis Ankaros vaidmuo bendroje ES ir Turkijos kaimynystėje kuria poreikį įvertinti ir Turkijos bei Lietuvos interesų sąveiką šiame regione. Ankaros politika yra vis svarbesnis veiksnys Lietuvai siekiant savo užsienio politikos tikslų. Pirma, Turkija ir toliau išlieka svarbi NATO sąjungininkė ir svarbi ES dvišalio ekonominio bendradarbiavimo partnerė. Antra, Turkija įgyja vis didesnį vaidmenį rytinėje ES kaimynystėje – regione, kurį Lietuva išskiria kaip savo užsienio politikos prioritetą. Atitin-

kamai tolesnės Lietuvos pastangos remti šio regiono šalių integraciją į euroatlantinę erdvę ir plėtoti bendradarbiavimą su šiomis šalimis priklausys nuo to, kokių tikslų regione sieks ir kokių veiksmų jame imsis Turkija. Galiausiai šią vasarą Lietuvą sukrėtusi hibridinė ataka, kurią vykdydamas Baltarusijos režimas kaip ginklą naudoja neteisėtus migrantus iš Artimųjų Rytų ir Afrikos, sutelkė Vilniaus dėmesį į situaciją ir šiuose bendros ES ir Turkijos kaimynystės regionuose. Turkijos bendradarbiavimas su ES migracijos politikos klausimais atitinkamai tapo ypač aktualus Lietuvai.

Šioje studijoje analizuojama Vilniaus ir Ankaros interesų bendroje ES ir Turkijos kaimynystėje raida atsižvelgiant į ilgalaikes ES ir Turkijos santykių tendencijas, dabartinio Turkijos prezidento Recepto Tayyibo Erdogano vykdomą politiką bei šių procesų sąveiką su tarptautinės politikos pokyčiais nuo COVID-19 pandemijos pradžios. Tyrime pristatomos įžvalgos papildo 2020 m. rugpjūtį publikuotą Rytų Europos studijų centro studiją apie Lietuvos ir Turkijos dvišalius santykius saugumo srityje ir Vilniaus galimybes sustiprinti esamus ir (arba) rasti naujų įtakos Ankarai svertų.¹ Pagrindinės

ankstesnio tyrimo rekomendacijos išlieka aktualios: Lietuvai ir toliau tikslinga gilinti dvišalį saugumo bendradarbiavimą remiantis bendro NATO rytinio flango koncepcija, plėtoti daugiašalio bendradarbiavimo formatus kartu su ES Rytų partnerystės šalimis, palaikyti gilesnį ES ir Turkijos bendradarbiavimą ekonomikos ir junglumo srityse ir akcentuoti įsipareigojimą dėl tautinių mažumų apsaugos vertybinėje santykių dimensijoje. Šioje studijoje atnaujinama ankstesnes rekomendacijas grindžianti analizė atsižvelgiant į pastaraisiais metais pasikeitusias faktines aplinkybes.

Analizė išskiriama į dvi dalis. Pirmoje dalyje trumpai pristatoma pagrindinių įvykių, tendencijų ir pokyčių Turkijos politikoje 2020–2021 m. apžvalga. Antroje dalyje nagrinėjama Lietuvos ir Turkijos interesų raiška bendroje ES ir Turkijos kaimynystėje: Pietų Kaukazo ir Juodosios jūros regione ir Viduržemio jūros rytų ir Artimųjų Rytų regione. Studijos pabaigoje pateikiamos rekomendacijos sprendimų priėmėjams.

1 Turkijai intensyvūs metai: 2020–2021 m.

Pastaruoju metu Turkijos santykiai su Vakarais pasižymėjo sudėtinga bendradarbiavimo ir konfliktų, permainų ir tęstinumo dinamika. Dėl savo dydžio ir geografinės padėties Turkija išlieka strategiškai svarbi NATO narė ir ES partnerė. Visgi bendradarbiavimą su Vakarų partneriais varžo nuo 2016 m. Erdogano vykdomos Turkijos vidaus ir užsienio politikos transformacija, pasižyminti islamiškojo nacionalizmo ideologijos plėtra, demokratinių institucijų ir žmogaus teisių suvaržymais, didėjančiu Ankaros aktyvizmu regionų konfliktuose ir daliniu atsiribojimu nuo Vakarų.

Nuo 2020 m. permąstyti Vakarų ir Turkijos santykių kontekstą verčia nauji įvykiai ir procesai. Svarbiausias jų, be abejo, yra COVID-19 pandemija, tačiau bendradarbiavimo perspektyvas

per pastaruosius metus paveikė ir Joe Bideno pergalė JAV prezidento rinkimuose, naujai rasti gamtinių dujų išteklių Viduržemio ir Juodojoje jūrose. O didžiausi Turkijos istorijoje gaisrai 2021 m. vasarą liudija vis ryškesnį klimato kaitos poveikį bendrame ES ir Turkijos kaimynystės regione. Toliau analizuojama, kaip šie įvykiai susiję su ilgalaikiais Turkijos vidaus ir užsienio politikos procesais.

1.1 COVID-19 krizė sustiprino vidaus politikos įtampą

Ankaros pastangos vienu metu suvaldyti sveikatos ir ekonominę krizes nebuvo itin sėkmingos – nei problemos sprendimo atžvilgiu, nei politiškai. Tolesnė valstybės raida yra paženklinta netikrumo, o visuomenės pasitikėjimas Erdogano ir valdančiosios Teisingumo ir vystymosi partijos (AKP) lyderyste smarkiai smuktelėjo. Stiprėjant opozicijai, šie procesai skatina tolesnius politinių teisių suvaržymus šalies viduje.

Tebesitęsianti sveikatos krizė

- Turkijoje užregistruota beveik 6,5 mln. COVID-19 infekcijos ir beveik 60 000 mirties nuo jos atvejų. Nors sąlyginis mirčių skaičius yra gana nedidelis, medicinos ekspertai kvestionuoja Ankaros pateikiamų duomenų patikimumą: teigiama, jog 68 proc. mirčių nuo pandemijos pradžios gali būti neapskaitytos².
- Pandemijos pradžioje 2020 m. kovo mėnesį Turkijoje pradėtų taikyti gyventojų judėjimo apribojimų poveikis buvo trumpalaikis³. Metų pabaigoje Turkijoje buvo skaičiuojama apie 30 000 infekcijos atvejų per dieną, šalies ligoninės buvo perpildytos.
- 2021 m. sausį prasidėjęs gyventojų vakcinavimas iš pradžių buvo greitesnis nei didžiosiose Vakarų šalyse. Kovo mėnesį apribojimai buvo panaikinti, įskaitant karantino reikalavimus turistams iš užsienio. Tačiau

Turkijoje tuo metu jau buvo pradėjusios plisti naujosios COVID-19 atmainos, tad infekcijos rodikliai šovė į rekordines aukštumas: apie 55 000 atvejų ir apie 350 mirčių per dieną. Po trumpo atoslūgio šiuo metu naujų atvejų skaičius vėl siekia 30 000 per dieną – Turkija išgyvena ketvirtąją pandemijos bangą⁴.

Ilgalaikė valiutos krizė

- Nors Turkijos ekonominiai rodikliai atrodo sąlyginai stiprūs – 2020 m. užfiksuotas 1,8 proc. BVP augimas, o valstybės deficitas išliko sąlyginai nedidelis⁵, Ankaros pastangos skatinti ekonomiką sustiprino jau trejus metus besitęsiančią valiutos krizę⁶. Nuo 2017 m. infliacija kasmet viršijo 10 proc., o 2020 m. pasiekė 12 proc.⁷ Infliaciją sustiprino skolinimo bumas, prasidėjęs po Centrinio banko sprendimo sumažinti palūkanų normą iki 8,25 proc.
- Po sąlyginės normalizacijos metų pabaigoje krizė atsinaujino 2021 m. kovo mėnesį, kai Erdoganas atleido Centrinio banko pirmininką (jau trečią per dvejus metus) Naci Agbalą dėl pastarojo sprendimo kelti palūkanų normas⁸. Sprendimas pakeisti krizę ryžtingai valdžiusį Agbalą AKP lojaliu asmeniu sukėlė investuotojų nerimą, o lira prarado 15 proc. vertės.
- Privačių šalies bankų pastangos paremti liros vertę parduodant savo užsienio valiutų rezervus dar labiau paveikė šalies ekonominės rizikos vertinimą⁹. Nors 2021 m. liepą liros vertė šiek tiek ūgtelėjo, nenuspėjama ir politizuota Ankaros monetarinė politika verčia manyti, jog stabilizacija bus trumpalaikė.

Smunkantis visuomenės palaikymas

- AKP ir ją remianti Nacionalistų judėjimo partija (MHP) šiuo metu bendrai turi tik 45 proc. visuomenės palaikymą – beveik 10 proc. mažiau nei praėjusiuose rinkimuose¹⁰.
- Nuo 2020 m. spalio iki 2021 m. balandžio visuomenės pasitikėjimas valdžios veiksmais sveikatos krizės akivaizdoje smuko nuo 60 iki 45 proc.¹¹ Turų pesimizmą dėl

šalies ekonomikos būklės – nedarbas ir nelygybė šalyje auga jau dešimtmetį, liros krizė skaičiuoja trečius metus – patvirtina tiek plačios apimties, tiek tikslinių grupių apklausos¹².

- AKP populiarumui pakenkė ir Erdoganos sprendimas pasitraukti iš Stambulo konvencijos: apklausų duomenimis, tokiam žingsniui nepritarė daugiau kaip 50 proc. Turkijos gyventojų; moterų teises ginančios organizacijos ir kiti opoziciniai judėjimai visoje šalyje rengė piliečių protestus.

Auganti vieninga opozicija

- Spaudimą Erdoganui dar labiau sustiprino pastaruoju metu vieningai veikianti opozicija.
- Prie pagrindinės AKP oponentės Liaudies respublikonų partijos (CHP) per pastaruosius metus prisijungė kelios partijos, vadovaujamos buvusių AKP elito narių. Savo ruožtu CHP sėkmingai transformavosi iš pabrėžtinai sekuliarios į įtraukesnę, islamizmui tolerantišką partiją, kad taptų patrauklesnė įvairiems rinkėjams ir koalicijos partneriams¹³.
- Pagrindinė opozicinė partija taip pat efektyviai išnaudoja platformą, kurią jai suteikia po 2019 m. savivaldybių rinkimų laimėti mero postai didžiausiuose Turkijos miestuose. Ankaros ir Stambulo merų lyderystė pandemijos metu ypač sustiprino kritikos valdžiai kampaniją sveikatos apsaugos ir ekonominės politikos srityse.

Intensyvėjantys politiniai suvaržymai

- Didėjant opozicijos spaudimui ir smunkant visuomenės palaikymui, Erdoganos režimas suintensyvino pastangas apriboti opozicijos ir piliečių laisves ir teises.
- 2020 m. liepą Turkija priėmė griežtus socialinių tinklų platformų turinio kontrolės reikalavimus, grasindama uždrausti jų veiklą, jei reikalavimų nebus laikomasi. Metų pabaigoje Turkija patvirtino naują terorizmo preven-

cijos įstatymą, kuris suteikia valstybei itin plačias galias kontroliuoti nevyriausybinių organizacijų veiklą¹⁴.

- 2021 m. kovą Turkijos Konstitucinis Teismas sutiko apsvarstyti prašymą uždrausti pagrindinės kurdams atstovaujančios Liaudies demokratų partijos (HDP) veiklą¹⁵. Tuo pačiu metu dėl 2016 m. paskelbto įrašo socialiniuose tinkluose iš nacionalinio parlamento buvo išmestas ir vėliau įkalintas vienas ryškiausių HDP lyderių Ömeras Farukas Gergerlioğlu. Šiais veiksmais tęsiama jau dvejus metus trunkanti kampanija pašalinti HDP lyderius iš pareigų savivaldybėse, kuriose daugumą sudaro kurdai.

Apibendrinant galima teigti, kad Ankara patiria reikšmingų ir daugialypių iššūkių siekdama suvaldyti COVID-19 poveikį visuomenės sveikatai, šalies ekonomikai ir Erdogano režimo populiarumui. Nors Erdoganas ir toliau yra nekvestionuojamas AKP lyderis ir stipriausias dešinėsios politinės jėgos politikas, jo pozicijos vidaus politikoje yra gerokai susilpnėjusios. Tai iš dalies lemia Turkijos regioninės ir užsienio politikos suaktyvėjimą, analizuojamą kitoje šio skyriaus dalyje.

1.2 Ankaros aktyvizmas regioninėje politikoje

Turkijos užsienio politikoje 2020–2021 m. galima išskirti dvi ryškias tendencijas: aktyviai ir tikslingai išnaudotą viešąją diplomatiją COVID-19 pandemijos kontekste ir vis intensyvesnį įsitraukimą į regioninę politiką. Nors aktyvi užsienio politika didina Ankaros geopolitinį vaidmenį regione, Erdogano režimas ir toliau lieka pažeidžiamas rizikos būti izoliuotam nuo Vakarų partnerių. Pastaraisiais mėnesiais tai sukūrė naujo santykių stabilizavimo etapo poreikį.

Pandemijos viešoji diplomatija

- Ankara suintensyvino savo viešąją diplomatiją, taip pat Vakarų visuomenių atžvilgiu. Ryškiausias šios tendencijos pavyz-

dys buvo Turkijos teikiama humanitarinė pagalba pandemijos ištiktoms šalims: nuo 2020 m. kovo Ankara siuntė medicinos priemones apie 70 šalių, daugiausia – pirmaisiais pandemijos mėnesiais¹⁶.

- Teikdama humanitarinę pagalbą, Turkija buvo selektyvi ir prioritetizavo šalis, kuriose siekia didinti savo švelniąją galią: tai buvusios Osmanų imperijos šalys (išskyrus Graikiją ir Armėniją, su kuriomis Turkija konfliktuoja), tiurkų tautų šalys, Vakarų Europos valstybės, taip pat Šiaurės Kipro Turkų Respublika¹⁷. Trumpai tariant, Turkija siekė išnaudoti pandemijos sukurtą galimybę sustiprinti ar pagerinti savo įvaizdį Ankaros užsienio politikai svarbių valstybių visuomenėse.

Aktyvėjantis įsitraukimas į regiono politiką

- Regioninės politikos kontekste 2020–2021 m. Turkija aktyviai veikė visomis geografinėmis kryptimis ir visose politikos srityse. Per pastaruosius metus ji sustiprino savo paramą Libijai, tęsė šiaurinės Sirijos dalies okupaciją, vykdė gamtinių dujų telkinių žvalgymo misijas Viduržemio jūros rytuose, rėmė Azerbaidžaną Kalnų Karabacho karo metu, vystė dvišalius santykius su Ukraina gynybos pramonės srityje, plėtojo santykius su Magribo šalimis ir inicijavo dalinį santykių su Egiptu atnaujinimą¹⁸.
- Toks regioninis aktyvizmas atspindi platesnę Turkijos ambiciją įtvirtinti savo, kaip nepriklausomos ir savarankiškos geopolitinės veikėjos, statusą, dalinai atsiribojant nuo institucinių suvaržymų, kurie lydi bendradarbiavimą su Vakarais.
- Šios iniciatyvos turėjo nevienareikšmes pasekmes: Ankaros indėlis į Azerbaidžano karinį dominavimą Armėnijos atžvilgiu reikšmingai sustiprino Turkijos, kaip regiono lyderės, įvaizdį, o Ankaros veiksmai Viduržemio jūros rytuose tapo naujo konflikto su Vakarų partneriais ašimi ir ilgainiui Turkija pradėjo siekti situacijos deeskalavimo.

Sudėtinga santykių su Vakarais raida

- Poreikį stabilizuoti santykius su Vakarų partneriais dar labiau sustiprino Joe Bideno pergalė JAV prezidento rinkimuose. Bideno kritika Erdogano režimui ir platesnė ambicija suburti demokratijų koaliciją Turkijoje buvo priimtos kaip signalas, kad Ankarai bus keliami nauji reikalavimai žmogaus teisių ir teisės viršenybės srityse.
- Praėjus vos mėnesiui po Bideno pergalės JAV pritaikė už gynybos planavimo politiką atsakingoms Turkijos institucijoms ir pareigūnams sankcijas dėl Ankaros sprendimo įsigyti iš Rusijos S-400 raketų sistemų pažeidžiant bendros gynybos NATO sudėtyje principus¹⁹. S-400 kontroversija iliustruoja pagrindinę Erdogano vykdomo strateginio perorientavimo dilemą – t. y. įtampą tarp savarankiškumo siekio ir izoliacijos rizikos. Dar 2019 m. Turkija buvo pašalinta iš NATO F-35 naikintuvų programos.
- Atitinkamai 2020 m. pabaigoje – 2021 m. pradžioje Erdoganas išreiškė norą „atversti naują puslapį“ santykiuose su Vakarais, susitiko su ES ambasadoriais Turkijoje ir inicijavo aukšto lygio susitikimų Briuselyje²⁰.

Nors reikšmingo santykių atnaujinimo tikėtis neverta, naujos „pozityvios darbotvarkės“ paieškos šiuo metu yra geriausia galimybė pasiekti ribotų, bet abiem pusėms naudingų susitarimų įvairiose politikos srityse. Lietuvai tai suteikia palankią progą įvertinti ir išreikšti savo interesus dėl daugiašalio ir dvišalio bendradarbiavimo su Turkija formos ir konkrečių tikslų. Atsižvelgiant į ilgalaikį Vilniaus dėmesį ES Rytų partnerystės programos šalims ir augantį susirūpinimą padėti Artimuosiuose Rytuose, formuojant santykių su Ankara darbotvarkę ypatingą svarbą įgyja bendradarbiavimas bendroje ES ir Turkijos kaimynystėje. Kitoje studijos dalyje nagrinėjama Lietuvos ir Turkijos interesų raiška šiame regione ir jos nulemtos bendradarbiavimo galimybės bei pagrindiniai rizikos veiksniai.

2 Vilniaus ir Ankaros interesai bendroje ES ir Turkijos kaimynystėje

Bendra ES ir Turkijos kaimynystė apima du regionus, kurie reikšmingai skiriasi savo geografija, istorija ir geopolitine padėtimi. Atitinkamai ši studijos dalis yra padalyta į du poskyrius. Pirmajame analizuojami Vilniaus ir Ankaros interesai ES Rytų kaimynystėje ir konkrečiai Azerbaidžane, Sakartvele ir Ukrainoje, su kuriomis Turkija palaiko gerai išvystytus santykius. Antrajame poskyryje nagrinėjamos Lietuvos ir Turkijos bendradarbiavimo sąlygos ir perspektyvos Viduržemio jūros rytų ir Artimųjų Rytų regione.

2.1 Vilniaus ir Ankaros interesų raiška ES Rytų kaimynystėje

Parama ES Rytų kaimynystės šalių pastangoms stiprinti demokratijos procesus ir siekti euroatlantinės integracijos yra vienas ryškiausių Lietuvos užsienio politikos prioritetų. Vilnius nuosekliai palaiko NATO atvirų durų ir ES rytinės plėtros politiką, dalijasi teisinių ir institucinių reformų patirtimi, skatina ekonominį bendradarbiavimą ir remia pilietinės visuomenės iniciatyvas; Rytų kaimynystės šalys taip pat buvo prioritetas Lietuvai teikiant humanitarinę pagalbą COVID-19 pandemijos metu²¹. Aktyvų ir įvairiapusį Lietuvos bendradarbiavimą su ES Rytų kaimynystės šalimis pagrindžia strateginis mąstymas, pagal kurį šio regiono šalių demokratizacija ir euroatlantinė integracija didintų Lietuvos nacionalinį saugumą, atvertų daugiau ekonominio bendradarbiavimo galimybių ir sustiprintų Vilniaus interesams palankią koaliciją euroatlantinėse struktūrose.

Vertinti bendrą šio regiono šalių progresą euroatlantinės integracijos atžvilgiu yra sudėtinga²². Nepaisant per pastaruosius dešimtmečius įtvirtintų institucionalizuoto bendradarbiavimo formatų ir augančio prekybos su ES masto, Rytų kaimynystės šalių euroatlanti-

nė integracija yra itin nevienoda (o Baltarusija *de facto* nutraukusi santykius su ES). Vakarų politinėje bendruomenėje šiuo metu taip pat nėra bendro sutarimo dėl ilgalaikių santykių su Rytų kaimynystės šalimis formos: nors Lietuva ir kitos Šiaurės ir Rytų Europos valstybės aktyviai remia narystės NATO ir ES perspektyvą, Vakarų Europos sostinių požiūris į tolesnę ES plėtrą yra itin atsargus.

Atsižvelgiant į ilgalaikių santykių tarp Vakarų ir Rytų kaimynystės šalių neapibrėžtumą ir ribotus Lietuvos finansinius ir žmogiškuosius išteklius, Vilniui tikslinga prioritetizuoti kelias didžiausių poveikį galinčias pasiekti politinio bendradarbiavimo sritis kiekvienoje valstybėje, atsižvelgiant į konkrečios valstybės reformų potencialą²³. Lietuvai taip pat reikia aktyviau išnaudoti bendradarbiavimo su trečiosiomis šalimis galimybes ten, kur toks bendradarbiavimas gali netiesiogiai paskatinti Vilniaus interesų regione realizavimą ar prie jo prisidėti. Turkija šiuo atžvilgiu gali būti svarbi ir efektyviai veikianti Lietuvos ir Rytų partnerystės programos partnerė.

Ankaros potencialą tapti svarbia partnere Rytų partnerystės programoje kuria augantis Turkijos ekonominis ir saugumo politikos vaidmuo regione. Visgi augančią Ankaros svarbą regi-

one būtina analizuoti platesnės Turkijos užsienio politikos strategijos atžvilgiu. Kadangi dabartinė Turkijos strateginė orientacija nėra lengvai suderinama su fundamentaliais Lietuvos interesais, Vilniui rekomenduotina kurti selektyvią bendradarbiavimo darbotvarkę.

Ankara – regiono šalims svarbi ekonominė partnerė

Turkija jau ilgą laiką yra didžiausia Sakartvelo prekybos partnerė (bendra dvišalės prekybos apimtis 2019 m. siekė 1,85 mlrd. JAV dolerių), o 2020 m. rugsėjį pasirašyta Turkijos ir Azerbaidžano laisvosios prekybos sutartis turėtų išplėsti dvišalę prekybos ir investicijų tarp šių valstybių vertę iki 15 mlrd. JAV dolerių²⁴. Turkija, Azerbaidžanas ir Sakartvelas taip pat dalyvauja regioninės infrastruktūros projektuose (pvz., naftotiekis Baku–Tbilisis–Džeichanas ir 2017 m. ėmęs veikti geležinkelis Baku–Tbilisis–Karsas), yra pasirašiusios vizos liberalizavimo sutartis, skatina studentų mainus. Dėl savo investicijų į bendrą infrastruktūrą Azerbaidžanas yra didžiausias investuotojas Turkijoje. Turkija yra trečia pagal svarbą Ukrainos eksporto kryptis; Ankara ir Kijevas pasiekė paskutinį derybų dėl laisvos prekybos sutarties, kuri padvigubins dvišalę prekybą iki 10 mlrd. JAV dolerių, etapą²⁵.

1 lentelė. Turkijos prekyba su pagrindinėmis partnerėmis ES Rytų kaimynystėje, mlrd. JAV dolerių (proc. nuo viso importo / eksporto)

	Importas		Eksportas	
	2019	2020	2019	2020
Azerbaidžanas	2,88 (4,61 %)	0,41 (0,2 %)	1,76 (3,45 %)	2,09 (1,2 %)
Sakartvelas	0,24 (0,39 %)	0,39 (0,17 %)	1,65 (3,23 %)	1,46 (0,86 %)
Ukraina	2,4 (2,29 %)	2,59 (1,3 %)	2,15 (1,15 %)	2,09 (1,2 %)

Šaltiniai: tradingeconomics (2020), Observatory of Economic Complexity (2019).

Nagrinėjant Turkijos ekonominį vaidmenį regione itin svarbus energetikos dėmuo. Kaip ir Lietuva, Turkija jau ilgą laiką susirūpinusi energetinės priklausomybės nuo Rusijos problema. Gilėjantys energetiniai santykiai su Baku Ankaroje suvokiami kaip viena pagrindinių energijos importo diversifikacijos galimybių: nuo 2020 m. Azerbaidžanas yra didžiausias gamtinių dujų tiekėjas Turkijai. Nors ilgalaikės Turkijos ambicijos tapti regioniniu energijos centru kol kas davė daugiau rezultatų energijos tranzito nei gavybos srityje, 2020 m. Ankara pranešė atradusi 320 mln. kubinių metrų gamtinių dujų rezervą Juodojoje jūroje ir pristatė planus pradėti šio rezervu eksploataciją iki 2023 m.²⁶ Tarptautinės rinkos šias perspektyvas kol kas vertina atsargiai, atsižvelgdamos į dar nepatvirtintas eksploatacijos kainas. Tačiau, bent jau artimuoju laikotarpiu, pagrindinis su Turkijos gamtinių dujų gavyba bendroje ES ir Turkijos kaimynystėje susijęs klausimas bus gamtinių dujų telkinio eksploatacija Viduržemio jūros rytuose (žr. kitoje dalyje)²⁷.

Augantis Turkijos vaidmuo regiono saugumo politikoje

Labiausiai išplėtotą partnerystę gynybos ir saugumo srityje sieja Ankarą ir Baku. Turkijos ir Azerbaidžano pajėgos vykdo reguliarias bendras pratybas ir dalijasi praktine patirtimi bei informacija; dviejų valstybių gynybos ministrai reguliariai susitinka jau 13 metų²⁸. Siekdamas modernizuoti savo kariuomenę ir gynybos sistemas, Azerbaidžanas taip pat nuolat importuoja iš Turkijos ginkluotę ir kitas karines technologijas: nors Azerbaidžano karinių pajėgumų pagrindą vis dar sudaro rusiškos technologijos, 2011–2020 m. Ankara buvo ketvirtas pagal dydį Baku prekybos partneris karinių pajėgumų srityje²⁹. Bendradarbiavimas saugumo politikos srityje atspindi platesnę politinę strateginę Azerbaidžano ir Turkijos partnerystę, grindžiamą principu „dvi valstybės, viena tauta“.

Ankaros ir Baku partnerystės svarba ypač išryškėjo 2020 m. rudenį per Armėnijos ir Azerbaidžano karą Kalnų Karabache, kurio atomazgoje Baku perėmė 80 proc. nuo 1994 m. Armėnijos valdyto regiono teritorijos³⁰. Rugsėjo–lapkričio mėnesiais liepsnojusio konflikto metu Azerbaidžanas efektyviai ir ekstensyviai naudojo iš Turkijos įsigytus bepiločius orlaivius ir rėmėsi Turkijos karine patirtimi³¹. Turkijos karinės įrangos eksportas į Azerbaidžaną rugsėjo mėnesį viršijo 75 mln. JAV dolerių – daugiau nei trigubai daugiau nei per visus 2019 m.³² Prasidėjus konfliktui, Ankara išreiškė besąlyginį palaikymą Baku ir pasmerkė Armėnijos veiksmus³³. Kai kurių analitikų teigimu, Azerbaidžanui taip pat padėjo Ankaros mobilizuoti samdomi kariai iš Sirijos³⁴.

Glaudus Azerbaidžano ir Turkijos ryšys buvo patvirtintas ir po konflikto, kai Baku pakvietė Ankarą kartu su Maskva dalyvauti taikos palaikymo misijoje ir derybose dėl ilgalaikio konflikto sprendimo³⁵. Azerbaidžanas taip pat pasiūlė Turkiją kaip kandidatę į Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos Minsko grupės, skirtos Kalnų Karabacho konfliktui spręsti, pirmininkus (kartu su JAV, Prancūzija ir Rusija) ir parėmė Turkijos siūlomą naują keturšalį derybų tarp Armėnijos, Azerbaidžano, Maskvos ir Turkijos formatą³⁶. 2021 m. birželio mėnesį Ankara ir Baku pasirašė vadinamąją Šušos deklaraciją, kuria abi sostinės įsipareigojo dar labiau stiprinti bendradarbiavimą gynybos srityje, įskaitant susitarimą padėti viena kitai trečiųjų šalių agresijos atveju³⁷. Per deklaracijos pasirašymo vizitą Erdoganas pranešė apie planą steigti naują konflikto sprendimo platformą, įtrauksiančią Armėniją, Azerbaidžaną, Iraną, Sakartvelą, Rusiją ir Turkiją³⁸. Trumpai tariant, Turkijos parama Azerbaidžanui buvo esminė pastarojo sėkmei konflikto metu, o Baku savo ruožtu remia Ankaros siekį įsitvirtinti kaip vieną iš ilgalaikės regiono geopolitinės tvarkos architektų.

Nors Turkijos dvišaliai santykiai su kitomis regiono šalimis neprilygsta Baku ir Ankaros strateginei partnerystei, pastaruoju metu taip pat plečiamas karinis bendradarbiavimas su Kijevu ir Tbilisiu. Nuo 2017 m. Turkija ir Sakartvelas vysto karinį bendradarbiavimą trišaliu formatu su Azerbaidžanu ir rengia svarbių regioninės infrastruktūros objektų gynybos pratybas³⁹. Dvišaliu lygiu Turkija yra svarbi Sakartvelo karinės modernizacijos rėmėja: 2019 m. gruodį šios šalys pasirašė karinio finansavimo bendradarbiavimo sutartį, kuria Ankara įsipareigojo skirti 15 mln. JAV dolerių Sakartvelo gynybiniam pajėgumams.

Bendradarbiavimas su Kijevu ypač sustiprėjo per pastaruosius metus. Turkija kartu su Jungtine Karalyste ir JAV remia Ukrainos karinio laivyno atkūrimą⁴⁰. 2019 m. Turkija pardavė Ukrainai šešis bepiločius orlaivius „Bayraktar“ (naudotus Kalnų Karabacho konflikte), Kijevas derasi dėl dar 48 tokių orlaivių įsigijimo ir planuoja keltą jų laikyti Donbaso karinėje bazėje. 2020 m. šalys pasirašė susitarimą dėl bendros turbinų variklių, naudojamų ir karinėje aviacijoje, gamybos, taip pat derasi dėl bendros karinių laivų ir karinio transportinio lėktuvo gamybos. Turkija didina karinių technologijų ir posistemų (pvz., malūnsparnių variklių) importą iš Ukrainos ir integruoja jas į savo gynybos sistemas⁴¹. Pažymėtina, kad naujasis Turkijos bepilotis orlaivis „Akinci“ yra Turkijos ir Ukrainos bendradarbiavimo karinių technologijų srityje rezultatas⁴².

Turkijos vaidmuo ES Rytų kaimynystėje ir platesnė Ankaros strateginė orientacija

Intensyvėjantis bendradarbiavimas su Kijevu ir Tbilisiu atitinka ilgalaikes Ankaros užsienio politikos gaires ir atspindi stiprėjančias Erdogano ambicijas regione. Stiprūs ir savarankiški Sakartvelas ir Ukraina padėtų Turkijai siekti tikslo mažinti santykinę Rusijos įtaką regione, taigi ir įtvirtinti lygiaverčių derybų dėl regiono geopolitinės tvarkos mechanizmus. Teritorinis vientisumas ir suverenitetas yra pamatiniai

Turkijos „nepriklausomos“ užsienio politikos principai; atitinkamai Ankara niekada oficialiai nepripažino Krymo aneksijos ir Abchazijos bei Pietų Osetijos nepriklausomybės (parama Ukrainai dėl Krymo taip pat sietina su Turkijos dėmesiu tiurkų tautų žmonėms, įskaitant Krymo totorius)⁴³. Galiausiai, vertindama padidėjusią izoliacijos nuo Vakarų grėsmę, Ankara taip pat laiko paramą Ukrainai ir Sakartvelui būdu laimėti Vakarų partnerių, ypač JAV, palankumą⁴⁴. Taigi Turkija pastaruoju metu nuosekliai pasisakė ir už Sakartvelo bei Ukrainos narystę NATO ir išreiškė palaikymą vadinamajai Krymo platformai, kurią inicijavo Ukrainos prezidentas ir remia Bidenas, kaip Krymo totorių teisių apsaugos užtikrinimo mechanizmą⁴⁵.

Nepaisant to, būtų klaidinga pervertinti Turkijos ryžtą rizikuoti rimtai ir atvirai konfrontuoti su Rusija⁴⁶. Pavyzdžiui, nors Turkija nepripažįsta Krymo aneksijos, ji palaiko Minsko proceso sprendimus, kurie vertinami kaip sąlyginai nepalankūs Ukrainai⁴⁷. Ankaros siekis valdyti sąlyginę Maskvos įtaką regione turi būti suprantamas ne kaip principinė ar vertybinė pozicija Rusijos atžvilgiu, o ambicijos įtvirtinti savo įtaką regione tąsa. Šiuo metu akivaizdu, kad abi valstybes tenkina dvišaliai santykiai, kuriuose vienu metu egzistuoja tiek įvairios bendradarbiavimo iniciatyvos, tiek lokalūs konfliktai. Tokių santykių formą taip pat lemia tai, kad stabilizuojant ir legitimizuojant Erdogano ir Putino režimus itin svarbų vaidmenį atlieka regioninės galios projektavimas: kadangi abu lyderiai supranta turį tokį pat tikslą ir pripažįsta atviros konfrontacijos keliamą riziką jo įgyvendinimui, jie sugeba suderinti bendradarbiavimą ir konfrontaciją, įskaitant reguliarių asmeninį dialogą⁴⁸.

Didžiųjų galių varžybų logika pagrįsta Turkijos laikysena Rusijos atžvilgiu nėra vienintelis veiksnys, ribojantis tvaraus bendradarbiavimo su Ankara ES Rytų partnerystės regione galimybes. Glaudūs Turkijos ir Azerbaidžano

santykiai šiuo metu bent iš dalies atspindi autoritarinių Erdogano ir Ilhamo Alijevo režimų suderinamumą ir stiprina jų galią vidinės opozicijos atžvilgiu. Taigi net jei tolesnė Ankaros ir Baku santykių plėtra padėtų modernizuoti Azerbaidžano kariuomenę pagal NATO gerąją praktiką ir sumažintų sąlyginę Rusijos įtaką šaliai, tai nepadėtų platesniems Lietuvos interesams remti demokratines reformas Rytų partnerystės regione, nepriartintų Azerbaidžano prie euroatlantinės integracijos ir kirstųsi su deklaruojama vertybine Lietuvos užsienio politikos linija. Nors Ukraina ir Sakartvelas lenkia Azerbaidžaną demokratijos ir korupcijos indeksuose⁴⁹, sisteminė oligarchų įtaka abiejose šalyse, įskaitant žiniasklaidos sritį, ir teisės viršenybės principo politizavimas kelia riziką, kad didėjanti Turkijos įtaka regione taip pat sustiprins šių šalių demokratinę stagnaciją.

Lietuvos ir Turkijos bendradarbiavimo perspektyvos

Tokia situacija verčia atitinkamai mąstyti apie galimus Lietuvos lūkesčius Turkijos atžvilgiu ES Rytų kaimynystės regione. Nėra realistiška iš Ankaros tikėtis nuoseklaus požiūrio į Rusiją. Be to, neverta manyti, kad didėjanti Turkijos įtaka regione padės Rytų kaimynystės regiono šalims toliau bandyti atsieti nuo Maskvos įtakos ir persiorientuoti į Vakarų politinę erdvę. Pavyzdžiui, nors Turkija ir Rusija Kalnų Karabacho konflikto metu rėmė skirtingas puses, Azerbaidžano (remiamo Ankaros) pergalė tik sustiprino geopolitinę Armėnijos priklausomybę nuo Maskvos ir taip patenkino pastarosios interesus⁵⁰. Pažymėtina, jog Nikolo Pašinjanio pergalė birželį vykusiuose išankstiniuose Armėnijos rinkimuose žada tam tikrą santykių tarp Azerbaidžano, Turkijos ir Armėnijos stabilizaciją, Jerevanui siekiant vykdyti reikalingas ekonomines ir institucines reformas; tačiau, nepaisant santykinės provakarietiškos Pašinjanio orientacijos, glaudi Armėnijos santykių su Rusija ateitis yra nekvestionuojama⁵¹.

Mąstant apie galimą bendradarbiavimą tarp Lietuvos ir Turkijos (tiek dvišalį, tiek daugiašaliais formatais) reikia pasirinkti sritis, kurios turėtų mažiausiai rizikos sustiprinti nedemokratinės (antidemokratinės) tendencijas regione ir sustiprintų arba įgalintų vakarietišką regiono šalių orientaciją. Geriausias tokių iniciatyvų galimybes siūlo ekonominio bendradarbiavimo dimensija⁵². Tarptautinėse rinkose veikiančios Turkijos įmonės, suinteresuotos skaidriomis ir nuspėjamomis tarptautinės prekybos taisyklėmis, yra linkusios remti vakarietišką šalies orientaciją ir institucionalizuotą daugiašalį bendradarbiavimą apskritai. Dėl šios priežasties vystant ES ir Turkijos verslo asociacijų bendradarbiavimą ES Rytų kaimynystėje galima tikėtis ne vien naujų plėtros ir inovacijų galimybių, bet ir vakarietiškos verslo kultūros plėtros regione.

Saugumo politikos srityje Lietuvai ir Turkijai įmanoma gilinti tarpusavio ryšius, dalytis praktine patirtimi ir identifikuoti didesnio gynybos pramonės bendradarbiavimo galimybes, aktyviai dalyvaujant daugiašaliuose karinio bendradarbiavimo su Rytų partnerystės šalimis formatuose. Šiomet Lietuva ir Turkija kartu dalyvavo Sakartvele rengtose NATO pratybose „Agile Spirit 2021“ ir Juodojoje jūroje vykusiose NATO pratybose „Sea Breeze 2021“⁵³. Toks bendradarbiavimas Aljanso programose yra sveikintinas ir gali būti papildytas bendradarbiavimu mažesnės apimties formatais. Pagal galimybes taip pat tikslinga intensyvinti sausumos karines pratybas Ukrainoje („Three Swords“) ir skatinti Turkijos įsitraukimą⁵⁴. Atsižvelgiant į bendrą interesą ginti kritinės svarbos regioninę infrastruktūrą nuo trečiųjų šalių atakų, Lietuvai tikslinga ieškoti galimybių dalytis su Turkija praktine patirtimi šioje saugumo politikos srityje. O neseniai viešojoje erdvėje aptartos galimybės Lietuvai dėl turkiškų bepiločių orlaivių turėtų būti vertinamos atsargiai, atsižvelgiant į politinį tokio sprendimo turinį⁵⁵.

Tai ypač aktualu žinant, jog sėkmingas šios technologijos panaudojimas Kalnų Karabacho konflikte nebūtinai gali būti atkartotas Lietuvoje, kuri neturi analogiškos ilgametės dvišalio karinio bendradarbiavimo su Turkija patirties⁵⁶.

Apibendrinant Lietuvos ir Turkijos interesų ES Rytų kaimynystėje sąveiką, galima išskirti tris įžvalgas. Pirma, nors abi šalys siekia mažinti Rusijos įtaką regiono šalyse, fundamentalūs Vilniaus ir Ankaros strateginiai tikslai regiono atžvilgiu nėra tapatūs. Dėl savo vertybinės politikos ir intereso plėsti institucionalizuotą, teisės viršenybe grįstą tarptautinę tvarką, Lietuvai svarbu, kad Azerbaidžanas, Sakartvelas ir Ukraina toliau siektų vidinių reformų ir gilintų euroatlantinę integraciją. O Turkijai palanki mažiau institucionalizuota regioninė tvarka, kurioje pagrindiniai sprendimai būtų sprendžiami lanksčiais didžiųjų regiono galių (Rusijos, Irano, galimai Kinijos) bendradarbiavimo formatais. Antra, nepaisant šių skirtumų, auganti Turkijos įtaka regione gali būti išnaudojama skatinant didesnę Rytų partnerystės šalių euroatlantinę integraciją, Lietuvai ir Vakarų partneriams skatinant trišalį ekonominį bendradarbiavimą ir specializuotas karinio bendradarbiavimo programas. Trečia, nors Turkija vis daugiau dėmesio skiria ES Rytų kaimynystei, Vakarų bendruomenė stokoja ilgalaikės strategijos vizijos šio regiono atžvilgiu. Taigi, nors Vakarų ir Turkijos bendradarbiavimas regione yra sveikintinas, jis nėra ir nebus pagrindinis ES ir Turkijos santykių variklis ar svarbiausias veiksnys, lemiantis Turkijos poziciją NATO. Kitaip sakant, nors Lietuvai tikslinga palaikyti savo interesus šiame regione atitinkantį bendradarbiavimą su Turkija per ES ir NATO, Vakarų ir Turkijos santykius daugiausia lems kiti bendros darbotvarkės klausimai. Vienas pagrindinių – bendra kaimynystė Viduržemio jūros rytų ir Artimųjų Rytų regione – aptariamas kitoje studijos dalyje.

2.2 *Vilniaus ir Ankaros interesai Viduržemio jūros rytų ir Artimųjų Rytų regione*

Skirtingai nei ES Rytų kaimynystė, Viduržemio jūros rytų ir Artimųjų Rytų regionas niekada nebuvo aiškiai įvardytas Lietuvos užsienio politikos prioritetas. Tačiau pastarųjų mėnesių įvykiai, kuomet Baltarusijos režimas organizavo pabėgėlių ir migrantų iš Artimųjų Rytų (daugiausia iš Irako) srautus į Lietuvą, siekdamas destabilizuoti šalies politiką ir sutrikdyti valstybinių institucijų veiklą, verčia Vilnių aktyviau įsitraukti tiek į dvišalį bendradarbiavimą su šio regiono valstybėmis, tiek į diskusijas dėl Artimųjų Rytų politikos daugiašaliuose ES ir NATO formatuose. Krizės akivaizdoje Lietuvos užsienio reikalų ministerija organizavo du vizitus į Artimuosius Rytus: į Iraką, iš kurio atvyko daugiau nei pusė visų per pastaruosius mėnesius Lietuvą pasiekusių pabėgėlių ir migrantų (2803 iš 4141⁵⁷), ir į Turkiją. Pastarasis vizitas liudija naują etapą Vilniaus ir Ankaros santykiuose: migracijos ir Artimųjų Rytų regiono politikos klausimai tampa svarbia bendros dvišalių santykių darbotvarkės dalimi.

Be abejo, migracija ir saugumo situacija Artimuosiuose Rytuose jau ilgą laiką yra didžiausios svarbos klausimai santykiuose tarp Vakarų ir Turkijos, o Ankara buvo pagrindinė ES partnerė valdant migracijos srautus 2015 ir 2016 metais. Visgi iki šiol Lietuva bendros ES politikos Turkijos atžvilgiu formavimo procesuose koncentravosi į kitas bendradarbiavimo sritis: ekonominius santykius ir muitų sąjungos atnaujinimą, vizų liberalizavimą, Turkijos svarbą bendroje Europos saugumo architektūroje. Toliau pateikiama Ankaros, Lietuvos ir jos partnerių ES interesų sąveikos apžvalga, reikalinga norint pagrįsti rekomenduotiną Vilniaus įsitraukimo į diskusijas dėl ES ir Turkijos bendradarbiavimo Artimuosiuose Rytuose pobūdį.

ES ir Turkijos konfliktas Viduržemio jūros rytų regione

Pagrindinis pastarųjų metų ES ir Turkijos santykių įtampos šaltinis buvo situacija Viduržemio jūros rytų regione. Per paskutinį dešimtmetį įvairios Viduržemio jūros rytų regiono valstybės (Egiptas, Italija, Izraelis, Kipras) regione atrado naujų gamtinių dujų išteklių. Ankara šių valstybių planus vystyti suskystintų gamtinių dujų eksploataciją vertina kaip grėsmę ilgalaikėms savo ambicijoms tapti regioniniu energijos centru ir 2018 m. nusiuntė karinių laivų, kad sutrukdytų italų įmonei „Eni“ pradėti eksploatuoti gamtinių dujų gręžinį Kipro teritoriniuose vandenyse⁵⁸. Po šio Turkijos žingsnio Italija suartėjo su Egiptu bei Kipru ir įkūrė Viduržemio jūros rytų dujų forumą, o Turkija į jį nebuvo pakviesta. Kadangi forume nuo jo įkūrimo taip pat dalyvavo Prancūzijos energijos milžinė „Total“, Ankara traktavo šį formatą kaip priešišką jos interesams, atsižvelgdama į Paryžiaus paramą Turkijos regioniniams varžovams Egiptui ir Jungtiniams Arabų Emyratams bei maršalo Khalifos Haftaro, kuris oponavo Ankaros remiamai Nacionalinio susitarimo vyriausybei (GNA), koalicijai Libijoje.

Regioninių konfliktų logika paženklinta įtampos dėl gamtinių dujų eksploatacijos atnaujinimo ir ilgalaikių nesutarimų tarp Graikijos ir Turkijos dėl teritorinių vandenų ribų ir dėl Kipro statuso. Kalbant apie pirmąjį klausimą, Ankara prieštarauja Atėnų siekiui nustatyti Graikijos teritorinių vandenų ir oro erdvės ribas, įtraukiant teritorijas aplink visas Graikijai priklausančias salas (kurių yra per 3000; kai kurias jų nuo Turkijos pakrantės skiria vos keli kilometrai). Antruoju klausimu Turkija pasisako už tarptautinėje bendruomenėje nepripažįstamos Šiaurės Kipro Turkų Respublikos teisę užsiimti gamtinių dujų eksploatacija Kipro teritoriniuose vandenyse lygiavertiškai kartu su Kipro Respublika (t. y. graikų Kipru)⁵⁹.

2019 m. Ankara eskalavo situaciją į Kipro teritorinius vandenis nusiųsdama savo dujų

eksploatacijos misiją, lydimą karinių laivų. Reaguodami į šį žingsnį, Paryžius su Nikosija pasirašė susitarimą dislokuoti savo karinius laivus Kipro Respublikos Mari jūrų bazėje⁶⁰. Lygiagrečiai Turkija pasirašė susitarimą dėl teritorinių vandenų su Libijos GNA, pagal kurį Turkijos išskirtinė ekonominė zona Viduržemio jūros rytų regione buvo išplėsta iki šiaurinių Libijos krantų, ignoruojant svarbias Graikijos salas, įskaitant Kretą⁶¹. Antroji šio susitarimo dalis – Ankaros pažadas paremti GNA konflikte su Libijos nacionaline armija (LNA). Ankara ištesėjo šį pažadą su kaupu ir Turkijos karinė intervencija 2020 m. pradžioje nuslopino LNA karinę kampaniją, nepaisant to, kad pastaroji sulaukė paramos iš Rusijos, JAE ir Prancūzijos⁶². Reaguodama į šiuos procesus, 2019 m. pabaigoje ES sukūrė sankcijų mechanizmą, skirtą Turkijos veiksams regione riboti⁶³. 2020 m. sausį Prancūzija oficialiai įsijungė į Rytų Viduržemio jūros dujų forumą ir taip papiktino Turkiją. Vasarį Ankara, pažeisdama 2016 m. migracijos susitarimo nuostatas, pradėjo siųsti migrantus į Graikijos salas.

Reaguodami į tebesitęsiančias Turkijos gamtinių dujų paieškas Kipro teritoriniuose vandenyse, Graikija ir Egiptas 2020 m. rugpjūtį pasirašė analogišką susitarimą dėl išskirtinių ekonominių zonų ribų, kuris smarkiai apribotų Turkijos jurisdikciją Viduržemio jūroje. Vasaros pabaigoje konfliktas pasiekė naują įtampos tašką, kai Turkija pasiuntė karinius laivus prie Graikijai priklausančios Kastelorizo salos⁶⁴. Įtampą regione dar labiau sustiprino kontroversiški, provokacijomis ir poliarizuojančia retorika pasižymėję rinkimai Turkijos Kipre 2020 m. rudenį, kurie ES buvo traktuojami kaip kliūtis susitarimo dėl Kipro paieškoms⁶⁵.

Visgi metų pabaigoje ES ir Turkija pradėjo artėti prie situacijos deeskalavimo. Nors 2020 m. gruodžio mėnesį Europos Vadovų Taryba (EVT) pasmerkė Turkijos veiksmus ir pritaikė nedideles sankcijas kai kuriems Turkijos pareigūnams⁶⁶, Ankarai taip pat buvo pasiūlyta

atnaujinto bendradarbiavimo perspektyva, jei ši nutrauks savo konfrontacinius veiksmus⁶⁷. Keičiantis platesnei tarptautinei situacijai po Bideno pergalės JAV ir sparčiai augant infekcijos atvejams šalies viduje, Turkija priėmė pasiūlymą stabilizuoti padėtį. Ankara sutarė surengti pirmuosius dvišalius pokalbius su Graikija 2021 m. sausio pabaigoje, aukšto lygio susitikimą su ES balandžio pradžioje ir derybas dėl Kipro JTO balandžio pabaigoje. Kovo mėnesį, prieš susitikimą su Europos lyderiais, Erdoganas pabrėžė partnerystės su ES svarbą ir pristatė „žmogaus teisių veiksmų planą“, kaip reakciją į Vakarų kritiką dėl demokratijos ir pilietinių teisių apsaugos Turkijoje⁶⁸. Kovo ir birželio mėnesiais vykusiuose EVT susitikimuose Europos lyderiai pozityviai pažymėjo konflikto deeskalavimą, o ES pradėjo techninio lygio bendradarbiavimą dėl muitų sąjungos ir pasirošimą deryboms dėl migracijos, terorizmo prevencijos, klimato kaitos ir regioninės politikos⁶⁹.

Nuolatinis bendradarbiavimo migracijos klausimais poreikis

Efektyvaus dvišalio bendradarbiavimo poreikį didina ir tai, kad 2016 m. ES ir Turkijos migracijos susitarimas buvo numatytas penkeriems metams ir šiemet jo galiojimas baigiasi. Atsižvelgdamos į didžiulę tarpusavio priklausomybę migracijos klausimais, abi pusės turi interesą atnaujinti ir išplėsti susitarimą. Vis dėlto 2016 m. susitarimas vertinamas kontroversiškai: Ankara kaltina ES itin lėtai vykdant pažadą skirti 6 mlrd. eurų finansavimo (2021 m. vasarį Turkijai skirta tik 3,8 mlrd. iš pažadėtos sumos), kuris šiuo metu skirstomas per įvairias su pabėgėliais dirbančias organizacijas, o ne tiesioginiais dvišaliais kanalais⁷⁰. ES viduje susitarimas kritikuojamas dėl pabėgėlių teisių ir apsaugos neužtikrinimo. 2021 m. pavasarį ES sutiko skirti Turkijai papildomą 3 mlrd. finansavimą, bet klausimai dėl būsimo susitarimo apimtys, paramos dalijimo formos ir papildomų sąlygų Ankarai išlieka⁷¹.

Nors pasiektas progresas kol kas gana nedidelis ir tolesnis bendradarbiavimas gali būti atšauktas⁷², iš Lietuvos perspektyvos sąlyginė ES ir Turkijos santykių stabilizacija yra sveikintina. Pagrindiniai naujos „pozityvios darbotvarkės“ klausimai – migracijos pakto ir muitų sąjungos atnaujinimas – atitinka Vilniaus interesus. Dėl savo unikalios patirties situacijoje, kuomet hibridinėje agresijos kampanijoje dirbtinai naudojami migrantų srautai, Lietuva gali konstruktyviai prisidėti prie derybų dėl ES ir Turkijos susitarimo dėl migrantų krizės atnaujinimo. Regioninė situacija lemia, kad tiek Lietuva, tiek Turkija yra pažeidžiama dėl sąmoningai valstybės lygiu organizuojamų migrantų srautų. Ankara taip pat nenori tapti nelegalios migracijos tarpine stotele, nes tai kenktų šalies stabilumo reputacijai⁷³. Bendradarbiavimas šioje srityje ne vien padėtų sumažinti tokių atvejų riziką, bet ir įgalintų dalijimąsi abiem pusėms naudinga praktine patirtimi ir gilintų ryšius tarp ES ir Turkijos sprendžiant techninius klausimus.

Stabilumo Artimųjų Rytų regione užtikrinimo poreikis

Žinoma, siekiant tvaraus migracijos krizės Artimųjų Rytų regione sprendimo, būtina užtikrinti saugumo ir stabilumo Sirijoje atkūrimą. Šiuo metu Turkijoje jau apgyvendinta 3,6 mln. pabėgėlių iš Sirijos. Šalies viduje augant nepasitenkinimui dėl Turkijai tenkančios naštos, Ankara yra suinteresuota mažinti naujus pabėgėlių ir migrantų srautus⁷⁴. O persidengiančios regiono krizės verčia tikėtis naujų migracijos bangų iš Afganistano ir Libano, kuriame šiuo metu oficialiai gyvena apie 800 000 pabėgėlių iš Sirijos⁷⁵. Ieškodama šios problemos sprendimo, Turkija siekė įtvirtinti „saugią zoną“ Sirijos šiaurėje: iki spalio nesėkmingai siekė susitarimo su JAV, o mėnesio pabaigoje pasiekė susitarimą su Maskva ir jos remiama Damasko vyriausybe.

Svarbu pabrėžti, kad Turkijos intervenciją Sirijoje motyvuoja ne vien migracijos spaudimas, bet ir ekspansinė Erdogano režimo ideologija bei vidaus legitimizacijos poreikis. Šiaurinės Sirijos teritorijų kontrolė yra integrali Turkijos, kaip atgimstančios regioninės galios, naratyvo dalis; Ankarai itin svarbu užtikrinti, kad šios teritorijos nepakliūtų į kurdų vadovaujamų Sirijos demokratiškos pajėgų rankas⁷⁶. Dėl šios priežasties Ankara 2019 m. pabaigoje surengė karinę intervenciją Idlibo – paskutinio Sirijos sukilėlių kontroliuojamo miesto – teritorijoje. 2020 m. pradžioje Turkija surengė antrą intervenciją ir pasiekė paliaubas, tačiau susitarimo dėl teritorijos valdymo tarp Ankaros, sukilėlių, Damasko ir Maskvos sudaryti nepavyksta⁷⁷. Vakarų galimybės stabilizuoti padėtį Šiaurės Sirijoje yra ribotos. Kadangi ES ir JAV laikosi nuostatos nepradėti rekonstrukcijos ir stabilizacijos, kurios padėtų Damasko režimui, nepasiekus politinio susitarimo dėl Sirijos ateities, o Turkija priešinasį kurdų įtraukimui į daugiašales derybas dėl Sirijos karo sprendimo, politinis susitarimas dėl Idlibo yra itin sudėtingas. Visgi ES gali įtraukti įvairias paramos programas Turkijos kontroliuojamoje šiaurinėje Sirijos dalyje (išskyrus Idlibą) į derybų dėl naujojo migrantų susitarimo paketą, užtikrindama efektyvią stebėseną ir lėšų paskirstymą konkrečiai pilietiniams ir humanitariniams projektams. Jei tokia parama galėtų sumažinti migracijų srautų į Turkiją galimybę, Lietuvai tikslinga remti šią poziciją⁷⁸.

Erdogano režimo siekis sunaikinti teroristine organizacija laikomą Kurdistano darbininkų partiją (PKK) taip pat skatina Turkijos intervencijas Šiaurės Irake. Pastaruoju metu jos buvo koncentruojamos Sindžaro rajone kalnuotame Šiaurės Irako regione, kuriame dominuoja jazidų etninė mažuma⁷⁹. Šis rajonas yra ilgalaikių Kurdistano regioninės vyriausybės ir Irako centrinės valdžios ginčų objektas. PKK šiame regione dar 2015 m. įkūrė karinę bazę.

2020 m. spalį Kurdistano ir Irako atstovai pasirašė susitarimą dėl bendrų pastangų pašalinti iš teritorijos PKK ir kitas ginkluotas grupuotes. Vykdydama platesnę kampaniją prieš PKK, pastaraisiais metais Turkija nuosekliai plečia savo karines bazes Irako Kurdistane⁸⁰ ir reguliariai organizuoja karinius reidus į Sindžaro teritoriją. 2021 m. pradžioje Erdoganas pagrasino surengti visavertę karinę intervenciją.

Lietuvos šią vasarą išgyventa hibridinė ataka, dirbtinai sukūrus migrantų iš Irako srautus, liudija, kokia svarbi visos ES stabilumui yra efektyvi centrinė valdžia Irake. Taigi Lietuva ir jos Vakarų partneriai turėtų itin skeptiškai vertinti Turkijos intencijas eskaluoti karines operacijas Šiaurės Irake (ypač Sindžare, kur susitarimas su regionine valdžia atkūrė oficialią Bagdado įtaką šioje provincijoje), kad jos nediskredituotų Irako valdžios ir neprisidėtų prie politinės situacijos šalyje destabilizavimo. Pabrėždamas šią savo poziciją dvišaliuose santykiuose su Ankara, Vilnius turėtų plačiau komunikuoti stabilumo Irake svarbą Vakarų ir Turkijos interesams.

Klimato politika kaip nauja bendradarbiavimo darbotvarkė

Galiausiai, atsižvelgdama į trapų progresą Viduržemio jūros rytų regiono klausimais ir sudėtingus iššūkius, susijusius su tvaraus migracijos susitarimo paieškomis, Lietuva, siekdama palaikyti stabilią ir konstruktyvią ES ir Turkijos santykių darbotvarkę, turėtų remti gilesnį bendradarbiavimą klimato srityje. Po Turkijos visuomenę sukretusių klimato kaitos sustiprintų gaisrų šalies teritorijoje šią vasarą klimato politikos problematika yra itin aktuali Erdogano režimui. Klimato politikos darbotvarkė atveria net kelias konstruktyvaus bendradarbiavimo su Ankara galimybes. Pirma, kadangi ES jau vienašališkai įsipareigojo įvykdyti vadinamąjį žaliajį perėjimą, ji gali pasiūlyti Turkijai padėti prisitaikyti prie neišvengiamų reguliavimo, tei-

sinių ir ekonominių pokyčių bendrojoje ES rinkoje. Antra, ES pagalba vystant atsinaujinančiuosius energijos šaltinius, jų infrastruktūrą ir technologijas padėtų Turkijai mažinti energetinę priklausomybę nuo kitų regiono šalių, ypač Rusijos (kurios padedama Ankara šiuo metu planuoja statyti pirmą šalįje atominę elektrinę)⁸¹. Tai taip pat sumažintų santykinę gamtinių dujų rezervų, dėl kurių praėjusiais metais iš dalies buvo įsiliepsnoję ES ir Turkijos konfliktai, svarbą Ankaros politikos darbotvarkėje ir galimai prisidėtų prie ilgalaikių santykių stabilizavimo. Trečia, bendradarbiavimas klimato politikos srityje suintensyvintų santykius tarp Lietuvos, ES ir Turkijos verslo ir nevyriausybinių organizacijų. Turint omenyje, kad šios visuomenės grupės Turkijoje yra linkusios remti provakarietišką šalies orientaciją, tai prisidėtų prie ilgalaikių Lietuvos strateginių tikslų. Dėl šių priežasčių klimato politikos sritis galėtų būti įtraukta į platesnes derybas dėl muitų sąjungos atnaujinimo arba aptariama atskirai.

3 Išvados ir rekomendacijos

Apibendrinant Lietuvos ir Turkijos interesų raidą ir raišką bendroje ES ir Turkijos kaimynystėje, galima išskirti dvi pagrindines įžvalgas. Pirmą, nors augantis Turkijos vaidmuo Lietuvai svarbiuose regionuose didina pragmatinio bendradarbiavimo poreikį ir siūlo naujų galimybių konkrečioms bendradarbiavimo iniciatyvoms, dabartinė Ankaros strateginė orientacija prailenkia su ilgalaikiu ir fundamentaliu Vilniaus interesu kurti taisyklėmis grįstą, demokratines vertybes palaikančią tarptautinę tvarką. Antra (o tai susijusi priežastis), nors Lietuvai tikslinga remti 2020 m. pabaigoje inicijuotą įtampą tarp Vakarų ir Turkijos deeskalavimą ir išnaudoti jo teikiamas galimybes, tikėtina, kad šis sąlyginis santykių atšilimas gali būti trumpalaikis. Dėl šių priežasčių Lietuvos bendradarbiavimo su Turkija darbotvarkė trumpuoju lai-

kotarpiu turėtų būti selektyvi ir, kur įmanoma, orientuota į iniciatyvas, galinčias sustiprinti santykių tvarumą ilgalaikėje perspektyvoje. Tokia darbotvarkė geriausiai gali būti vystoma per ES, NATO ar kitus daugiašalius formatus. Konkrečiau, galima išskirti šias rekomendacijas Lietuvos sprendimų priėmėjams:

1. ES Rytų kaimynystės regione Vilniui tikslinga remti trišalio bendradarbiavimo tarp ES, Turkijos ir ES Rytų partnerystės programos šalių verslo asociacijas. Pavyzdžiui, Turkijos verslo asociacijos, gerai susipažinusios su ES taisyklėmis ir įstatymais, galėtų dalytis savo patirtimi ir gerąja praktika su Asociacijos sutartis pasirašiusių Rytų partnerystės valstybių institucijomis ir verslo grupėmis. Plečiantis ekonominio bendradarbiavimo ryšiams būtų galima tolygiai plėsti ir švietimo bei profesinio mokymo programų kūrimo galimybes. Tokie poslinkiai dar labiau sustiprintų ir poreikį įgyvendinti tarp Turkijos ir ES pasiektą vizų liberalizavimo susitarimą, kurį įgyvendinant nuo 2016 m. nėra pasiekta realaus progreso⁸². Tokį bendradarbiavimą turėtų skatinti pati ES, įskaitant paramą trišaliams verslo forumams. Lietuva turėtų mobilizuoti tokias iniciatyvas naudodama tinkamas ES priemones, taip pat inicijuoti daugiašalius dalijimosi praktine patirtimi formatus su Moldova, Sakartvelu, Ukraina, Turkija ir ES atstovais.
2. Šalia įprastinio bendradarbiavimo daugiašalėse NATO pratybose Lietuva gali skatinti didesnę Turkijos įsitraukimą į institucionalizuotą bendradarbiavimą saugumo politikos srityje inicijuodama tikslinius daugiašalius dalijimosi praktine patirtimi formatus regioninės infrastruktūros gynybos klausimais. Konkrečiau, Lietuvai tikslinga skatinti bendradarbiavimą tarp Baltijos šalių ir Azerbaidžano, Sakartvelo ir Turkijos, kurių trišalio karinio bendradarbiavimo formatas yra skirtas būtent regioninės infrastruktūros objektų gynybai. Šiuo atžvilgiu Lietuvai tikslinga

- glaudžiai koordinuoti savo iniciatyvas su Lenkija, kuri per pastaruosius metus reikšmingai pagilino santykius su Turkija gynybos ir gynybos pramonės srityse⁸³.
3. Lietuvai tikslinga aktyviai remti ES ir Turkijos migracijos pakto atnaujinimą ir inicijuoti jo papildymus, kuriais būtų užtikrinama migrantų srautų instrumentalizavimo prevencija. Atsižvelgdamas į abipusį ES ir Ankaros interesą užkirsti kelią trečiųjų šalių organizuojamiems migracijos srautams per Turkijos teritoriją, Vilnius gali siūlyti į galimo naujojo ES ir Turkijos migracijos susitarimo taikymo sritį įtraukti susitarimą dėl bendradarbiavimo identifikuojant migrantų srautų organizatorius, užkardant jų veiklą, užtikrinant tinkamą į šią veiklą įtrauktų migrantų priežiūrą ir pagalbą, repatrijuojant į šią veiklą įtrauktus migrantus.
 4. Derybose dėl ES ir Turkijos muitų sąjungos atnaujinimo Lietuva taip pat gali skirti daugiau dėmesio Turkijoje reziduojančių pabėgėlių įtraukimui į ekonomiką. Parama tolesniam prekybos su Turkija liberalizavimui atitinka ilgalaikį Lietuvos interesą plėtoti tarptautiniais susitarimais grįstą atvirą ekonominį bendradarbiavimą, o papildomas dėmesys ekonominei pabėgėlių integracijai Turkijoje yra itin svarbus siekiant užtikrinti, kad Ankara neprarastų politinės valios ir gebėjimo vykdyti savo susitarimą su ES. Atitinkamai Vilnius galėtų remti pasiūlymus dėl preferencinių prekybos sąlygų nustatymo ekonomikos srityse, pasižyminčiose dideliu pabėgėlių įsitraukimu (pvz., žemės ūkio srityje)⁸⁴.
 5. Rekomenduotina aktyviai remti ir įsitraukti į klimato kaitos valdymo politikos iniciatyvas platesnėje ES ir Turkijos bendradarbiavimo darbotvarkėje. Konkrečiau, atsižvelgdamas į savo patirtį ir abipusius Lietuvos ir Turkijos interesus mažinti energetinę priklausomybę nuo Rusijos, Vilnius gali inicijuoti valstybės tarnautojų, verslo atstovų ir pilietinės visuomenės forumus, kuriuose būtų dalijamasi praktine patirtimi energetinės diversifikacijos, išnaudojant atsinaujinančiuosius energijos šaltinius, srityje.

Šaltiniai

- ¹ Justinas Mickus, 'Lietuvos Ir Turkijos Santykiai Bei Baltijos Regiono Saugumas' (Vilnius: Rytų Europos studijų centras, August 2020), https://www.eesc.lt/wp-content/uploads/2020/09/v02-web_Lietuvos-ir-Turkijos-santykiai_paper_A4.pdf.
- ² Burak Bekdil, „Turkey: How Not to Handle a Pandemic“, *Begin-Sadat Center for Strategic Studies* (blog), 28 May 2021, <https://besacenter.org/turkey-how-not-to-handle-a-pandemic/>; Bethan McKernan, „Turkey’s Leaders Accused of “Playing Political Games” over Covid Response“, *The Guardian*, 23 May 2021, sec. World news, <http://www.theguardian.com/world/2021/may/23/turkeys-leaders-accused-of-playing-political-games-over-covid-response>.
- ³ Kaya Genç, „COVID-19 in Turkey: A Nation on Edge“, *The Lancet*, Vol. 397, no. 10287 (May 2021): 1794–96, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)01098-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)01098-9).
- ⁴ Burak Erdem Çelik, „Experts Warn of New Wave in Turkey’s COVID-19 Pandemic“, *Daily Sabah*, 30 July 2021, <https://www.dailysabah.com/turkey/experts-warn-of-new-wave-in-turkeys-covid-19-pandemic/news>.
- ⁵ OECD, „OECD Economic Surveys: Turkey 2021.“ (Paris: OECD Publishing, 2021), <https://doi.org/10.1787/2c-d09ab1-en>; Ali Kucukgocmen, „Turkey Emerges from COVID-19-Hit 2020 with 1.8% Economic Growth“, *Reuters*, 1 March 2021, sec. Emerging Markets, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-economy-gdp-idUSKCN2AT1UE>.
- ⁶ Cem Çakmaklı et al., „An Evaluation of the Turkish Economy during COVID-19“, *SWP Working Papers* (Stiftung Wissenschaft und Politik, January 2021), https://www.swp-berlin.org/publications/products/arbeitspapiere/CATS_Working_Paper_Nr_1_2021_Cakmakli_Demiralp_Yesiltas_Yildirim.pdf.
- ⁷ Tuba Sahin, „Turkey’s Central Bank Raises Interest Rates by 200 Bps“, *Anadolu Agency*, 24 September 2020, <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkeys-central-bank-raises-interest-rates-by-200-bps/1984239>.
- ⁸ Jared Malsin, Caitlin Ostroff, „After History of Erratic Economic Policy, Erdogan Plunges Turkey Into Fresh Turmoil“, *Wall Street Journal*, 25 March 2021, <https://www.wsj.com/articles/after-history-of-erratic-economic-policy-erdogan-plunges-turkey-into-fresh-turmoil-11616599501>.
- ⁹ Sebnem Kalemli-Ozcan, Selva Demiralp, „Turkey’s Slow-Motion Economic Crisis“, *Balkan Insight* (blog), 5 January 2021, <https://balkaninsight.com/2021/01/05/turkeys-slow-motion-economic-crisis/>.
- ¹⁰ Orhan Coskun, Birsen Altayli, „With Poll Support Dropping, Erdogan’s Party Looks to Change Turkish Relection Law: Officials“, *Reuters*, 2 March 2021, sec. World News, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-politics-idUSKCN2AU1V4>.
- ¹¹ Can Selçuki, „Turkish government’s failure in pandemic management“, *Duvar English*, 11 May 2021, <https://www.duvarenglish.com/turkish-governments-failure-in-pandemic-management-article-57440>.
- ¹² Metropoll, „Turkey’s Pulse - March 2021“, *Metropoll*, March 2021, <http://www.metropoll.com.tr/arastirmalar/turkiyenin-nabzi-17/1895>; International Republican Institute, „Public Opinion Trends: Summary Findings from Focus Groups in Turkey“, International Republican Institute, 2020, https://www.iri.org/sites/default/files/turkey_focus_group_v6.pdf.
- ¹³ Seren Selvin Korkmaz, „Facing a Changing Main Opposition, Erdoğan Doubles down on Polarization“, *Middle East Institute* (blog), 8 January 2021, <https://www.mei.edu/publications/facing-changing-main-opposition-erdogan-doubles-down-polarization>.
- ¹⁴ HRW, „Turkey: Covid-19 Pandemic Used to Strengthen Autocratic Rule“, *Human Rights Watch* (blog), 13 January 2021, <https://www.hrw.org/news/2021/01/13/turkey-covid-19-pandemic-used-strengthen-autocratic-rule>.
- ¹⁵ Ahval, „Erdoğan Ally Urges Turkey’s Top Court to Shut down pro-Kurdish Party“, *Ahval*, 1 August 2021, sec. News, <https://ahvalnews.com/devlet-bahceli/erdogan-ally-urges-turkeys-top-court-shut-down-pro-kurdish-party>.

- ¹⁶ Hürçan Aslı Aksoy, „Turkey and the Corona Crisis: The Instrumentalization of the Pandemic for Domestic and Foreign Policy“, *IEMed Mediterranean Yearbook 2020* (ieMed, 2020), <https://www.iemed.org/wp-content/uploads/2021/01/Turkey-and-the-Corona-Crisis-The-Instrumentalization-of-the-Pandemic-for-Domestic.pdf>.
- ¹⁷ Buğra Güngör, „Foreign Aid during the COVID-19 Pandemic: Evidence from Turkey“, *Southeast European and Black Sea Studies*, 15 April 2021, p. 1–16, <https://doi.org/10.1080/14683857.2021.1900668>.
- ¹⁸ Murat Sofuoğlu, „What Does the Turkey-Egypt Rapprochement Mean for the Middle East?“, *TRT*, 6 May 2021, <https://www.trtworld.com/magazine/what-does-the-turkey-egypt-rapprochement-mean-for-the-middle-east-46514>; Dalia Ghanem, „Ankara’s Maghreb Moment“, *Carnegie Middle East Center* (blog), 4 May 2021, <https://carnegie-mec.org/diwan/84460>.
- ¹⁹ Humeyra Pamuk, Tuvan Gumrukcu, „U.S. Sanctions NATO Ally Turkey over Purchase of Russian Defense System“, *Reuters*, 14 December 2020, sec. Middle East & Africa, <https://www.reuters.com/article/usa-turkey-sanctions-erdogan-int-idUSKBN2802EI>.
- ²⁰ Reuters, „Turkey Hopes to Turn New Page with U.S. and EU in 2021, Erdogan Says“, *Reuters*, 23 December 2020, sec. Middle East & Africa, <https://www.reuters.com/article/usa-turkey-sanctions-erdogan-int-idUSKBN28X16C>; AFP, Facing Biden, Erdogan Extends Olive Branch to EU. *France 24*, 17 January 2021, <https://www.france24.com/en/live-news/20210117-facing-biden-erdogan-extends-olive-branch-to-eu>.
- ²¹ Linas Kojala, „Penkiolika Lietuvos metų prie europinio garsiakalbio: Rytų partnerystė kaip vertybinis pasirikimas“, *Delfi*, 2019, <https://www.delfi.lt/a/80281897>; Justinas Mickus, Lithuania’s Pandemic: The Power of Regional Cooperation – European Council on Foreign Relations. *ECFR* (blog), 21 October 2020, https://ecfr.eu/article/commentary_lithuanias_pandemic_the_power_of_regional_cooperation/.
- ²² Žr. plačiau RESC studijas: RESC, „Rytų partnerystės politika: iššūkiai, aktualizavimas ir vystymo galimybės“ (Vilnius: Rytų Europos studijų centras, 2020 m. balandžio 1 d.); Denisas Cenuša, „ES skatinamos reformos Sakartvele, Moldovoje ir Ukrainoje: pažanga ar iššūkis?“ (Vilnius: Rytų Europos studijų centras, 2021 m. liepa), https://www.eesc.lt/wp-content/uploads/2020/07/RESC.-ES-skatinamos-reformos-Ukrainoje-Moldovoje-ir-Sakartvele.pdf?fbclid=IwAR1xRRGSdRXymlsZE_Dhwt-BQ90h2BFESpD9sCT4NAIzQVwxxUE1nDAR3TQ.
- ²³ RESC, „Rytų partnerystė ir Lietuva: silpnybės, stiprybės ir atviros galimybės“ (Vilnius: Rytų Europos studijų centras, 2020 m. rugpjūtis).
- ²⁴ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, „Economic Relations between Turkey and Georgia“. Žiūrėta 2021-08-29, <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-georgia.en.mfa>; Daily Sabah, Anadolu Agency, „Turkey-Azerbaijan Trade to Reach \$15B with Investments, FTA“. *Daily Sabah*, 2 April 2021, <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkey-azerbaijan-trade-to-reach-15b-with-investments-fta>.
- ²⁵ Vladimir Socor, „The South Caucasus: New Realities After the Armenia-Azerbaijan War (Part One)“, *Eurasia Daily Monitor* (Jamestown Foundation, 16 December 2020), <https://jamestown.org/program/the-south-caucasus-new-realities-after-the-armenia-azerbaijan-war-part-one/>; Ministry of Economy of Ukraine, „Ministry of Economy of Ukraine, Ukraine and Turkey Have Agreed to Intensify Industrial Cooperation and Bilateral Trade“, 5 July 2021, <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-ta-turechchina-domovilisya-pro-posilennya-promislovoyi-kooperaciyi-ta-dvostoronnoyi-torgivli>.
- ²⁶ Nuran Erkul Kaya, „Turkey’s Gas Discoveries in Black Sea Could Cut Annual Import Bill by \$6B“, *Anadolu Agency*, 5 June 2021, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkeys-gas-discoveries-in-black-sea-could-cut-annual-import-bill-by-6b/2264496>. *Anadolu Agency*, 5 June 2021, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkeys-gas-discoveries-in-black-sea-could-cut-annual-import-bill-by-6b/2264496>.
- ²⁷ Asli Aydıntaşbaş, „Under the Waves: Turkey’s Black Sea Gas Discovery and Relations with Europe“, *ECFR* (blog), 3 September 2020, https://ecfr.eu/article/commentary_under_the_waves_turkeys_black_sea_gas_discovery_and_relations_wi/.

- ²⁸ Daily Sabah, Anadolu Agency, „Turkey, Azerbaijan Launch Military Dialogue in Baku“, *Daily Sabah*, 3 June 2021, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-azerbaijan-launch-military-dialogue-in-baku>.
- ²⁹ Pieter D. Wezeman, Alexandra Kuimova, Jordan Smith, „Arms Transfers to Conflict Zones: The Case of Nagorno-Karabakh“, *SIPRI* (Stockholm International Peace Research Institute, 30 April 2021), <https://sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>.
- ³⁰ Socor, „The South Caucasus“.
- ³¹ Paul Goble, „Baku’s Success in Using Turkish Drones Raises Question: Could Ukraine Use Them Against Russia in Crimea?“, *Eurasia Daily Monitor* (Jamestown Foundation, 16 December 2020), <https://jamestown.org/program/bakus-success-in-using-turkish-drones-raises-question-could-ukraine-use-them-against-russia-in-crimea/>.
- ³² Ece Toksabay, „Turkish Arms Sales to Azerbaijan Surged before Nagorno-Karabakh Fighting“, *Reuters*, 14 October 2020, sec. Middle East & Africa, <https://www.reuters.com/article/armenia-azerbaijan-turkey-arms-int-idUSKBN26Z230>.
- ³³ Emin Avundukluoglu, „Turkey to Continue Supporting Baku “with All Means”“, *Anadolu Agency*, 1 October 2020, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-to-continue-supporting-baku-with-all-means/1992169>.
- ³⁴ OHCHR, „Mercenaries in and around the Nagorno-Karabakh Conflict Zone Must Be Withdrawn – UN Experts“, *UN Human Rights Council*, 11 November 2020, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26494>.
- ³⁵ Hasan Selim Özertem, „The New Truce in Karabakh: Implications for Azerbaijan and the Region“, *Eurasia Daily Monitor* (Jamestown Foundation, 12 November 2020), <https://jamestown.org/program/the-new-truce-in-karabakh-implications-for-azerbaijan-and-the-region/>.
- ³⁶ Orhan Gafarli, „Are Turkish-Russian Relations Again Undergoing a Transformation?“, *Eurasia Daily Monitor* (Jamestown Foundation, 17 November 2020), <https://jamestown.org/program/are-turkish-russian-relations-again-undergoing-a-transformation/>.
- ³⁷ Permanent Representation of the Republic of Azerbaijan to the Council of Europe, „Shusha Declaration on Allied Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey“, 21 June 2021, <https://coe.mfa.gov.az/en/news/3509/shusha-declaration-on-allied-relations-between-the-republic-of-azerbaijan-and-the-republic-of-turkey>; Fuad Shahbazov, „Shusha Declaration Cements Azerbaijani-Turkish Alliance“ (Jamestown Foundation, 23 June 2021), <https://jamestown.org/program/shusha-declaration-cements-azerbaijani-turkish-alliance/>.
- ³⁸ Liz Cookman, „What Does Pashinyan’s Election Victory Mean for Armenia?“, *Al Jazeera*, 22 June 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/6/22/what-does-pashinyans-election-victory-mean-for-armenia>.
- ³⁹ Eugene Kogan, „Georgia-Turkey Relations: Friendly or Problematic?“, *Caucasus Watch* (blog), 3 December 2020, <https://caucasuswatch.de/news/3307.html>.
- ⁴⁰ Joanna Hosa, Asli Aydintaşbaş, „West Wishes: Turkey’s Growing Relationship with Ukraine“, *ECFR* (blog), 12 May 2021, <https://ecfr.eu/article/west-wishes-turkeys-growing-relationship-with-ukraine/>; Turas Kuzio, „Turkey Forges a New Geo-Strategic Axis from Azerbaijan to Ukraine“, *RUSI* (blog), 18 November 2020, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/turkey-forges-new-geo-strategic-axis-azerbaijan-ukraine>.
- ⁴¹ Ayşe Betül Bal, „Hard Times Create Best Allies: Turkey-Ukraine Strategic Ties“, *Daily Sabah*, 19 July 2021, sec. Defense, <https://www.dailysabah.com/business/defense/hard-times-create-best-allies-turkey-ukraine-strategic-ties>.

- ⁴² Omer Ozkizilcik, „The “Turkish Model” Is Resonating in Eastern Europe, and Moscow Is Worried”, *TRT World*, 2 June 2021, <https://www.trtworld.com/opinion/the-turkish-model-is-resonating-in-eastern-europe-and-moscow-is-worried-47191>.
- ⁴³ Özgenur Sevinç, „Georgian Envoy Praises Turkey for Supporting Country’s Territorial Integrity”, *Daily Sabah*, 1 March 2018, sec. Diplomacy, <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2018/03/01/georgian-envoy-praises-turkey-for-supporting-countrys-territorial-integrity>.
- ⁴⁴ Hosa, Aydıntaşbaş, „West Wishes“.
- ⁴⁵ Gönül Tol, „As Turkey-Russia Ties Warm, Will Georgia Be Left out in the Cold?” *Middle East Institute*, 4 February 2020, <https://www.mei.edu/publications/turkey-russia-ties-warm-will-georgia-be-left-out-cold>; Kuzio, Turkey Forges a New Geo-Strategic Axis from Azerbaijan to Ukraine.
- ⁴⁶ Dimitar Bechev, „Ukraine-Turkey Cooperation Has Its Limits”, *Al Jazeera*, 18 April 2021, <https://www.aljazeera.com/opinions/2021/4/18/ukraine-turkey-cooperation-has-its-benefits-but-also-limits>.
- ⁴⁷ Ilya Kusa, „As Russia Escalates, Where Do Turkey-Ukraine Relations Stand? | Wilson Center, Kennan Institute, *Focus Ukraine* (blog), 22 April 2021, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/russia-escalates-where-do-turkey-ukraine-relations-stand>.
- ⁴⁸ Sinan Ulgen, „A Weak Economy Won’t Stop Turkey’s Activist Foreign Policy”, *Foreign Policy* (blog), 6 October 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/10/06/a-weak-economy-wont-stop-turkeys-activist-foreign-policy/>; Hasan Selim Özertem, „Leader-Oriented Relations Between Russia and Turkey in Times of Pandemic”, *Eurasia Daily Monitor* (Jamestown Foundation, 25 May 2021), <https://jamestown.org/program/leader-oriented-relations-between-russia-and-turkey-in-times-of-pandemic/>.
- ⁴⁹ Freedom House, „Global Freedom Scores”, *Freedom House*, žiūrėta 2021-08-29, <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>; „Transparency International. Corruption Perceptions Index 2020 for Ukraine”, *Transparency.org*, žiūrėta 2021-08-29, <https://www.transparency.org/en/cpi/2020>.
- ⁵⁰ Pavel Felgenhauer, „Putin Exercises Free Hand in South Caucasus”, *Eurasia Daily Monitor* (Jamestown Foundation, 14 January 2021), <https://jamestown.org/program/putin-exercises-free-hand-in-south-caucasus/>.
- ⁵¹ Cookman, „What Does Pashinyan’s Election Victory Mean for Armenia?“.
- ⁵² Ole Frahm, Katharina Hoffmann, „Let’s Stay Friends! The Potential for EU-Turkey Cooperation in the Eastern Partnership Area”, *EU-STRAT POLICY BRIEF SERIES*, September 2019, <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2019/09/EU-STRAT-Policy-Brief-No.-9.pdf>.
- ⁵³ Agenda.ge, „Agile Spirit 2021: Multinational Military Exercise to Host 2,500 NATO Allied, Partner Troops in Georgia”, *Agenda.ge*, 21 July 2021, <https://agenda.ge/en/news/2021/2046>; Reuters, „Georgia, U.S. Troops Hold Joint NATO Drills in Wet Conditions near Tbilisi”, *Reuters*, 28 July 2021, sec. Europe, <https://www.reuters.com/world/europe/georgia-us-troops-hold-joint-nato-drills-wet-conditions-near-tbilisi-2021-07-28/>; Associated Press, „Black Sea Drills Showcase Strong NATO-Ukraine Defense Ties”, *Voice of America*, 10 July 2021, <https://www.voanews.com/europe/black-sea-drills-showcase-strong-nato-ukraine-defense-ties>.
- ⁵⁴ Maya Belova, „Ukraine Just Held Land Military Drills with US, Poland, and Lithuania”, *The Organization for World Peace* (blog), 8 August 2021, <https://theowp.org/ukraine-just-held-land-military-drills-with-us-poland-and-lithuania/>.
- ⁵⁵ Evaldas Labanauskas, „Lietuva svarsto įsigyti turkiškus bepiločius, legendinius „Bayraktar“?“, *Alfa.lt*, 14 June 2021, <https://www.alfa.lt/aktualijos/lietuva/lietuva-svarsto-isigyti-turkiskus-bepilocius-legendinius-bayraktar/222550/>.
- ⁵⁶ Can Kasapoglu, „Can Turkish Drones Bolster NATO’s Eastern Flank Against Russia?“, *Eurasia Daily Monitor* (Jamestown Foundation, 23 June 2021), <https://jamestown.org/program/can-turkish-drones-bolster-natos-eastern-flank-against-russia/>.

- ⁵⁷ Lietuvos statistikos departamentas, „Neteisėtoms migracijoms stebėseną“, *Oficialiosios statistikos portalas*, žiūrėta 2021-08-29, <https://ls-osp-sdg.maps.arcgis.com/apps/dashboards/9b0a008b1fff41a88c5efcc61a876be2>.
- ⁵⁸ Michael Tanchum, „Europe: One Side of the Eastern Mediterranean Fault Lines“, *Deep Sea Rivals: Europe, Turkey, and New Eastern Mediterranean Conflict Lines* (European Council on Foreign Relations, May 2020), https://ecfr.eu/special/eastern_med/europe.
- ⁵⁹ Galip Dalay, „Turkey, Europe, and the Eastern Mediterranean: Charting a Way out of the Current Deadlock“, *Brookings Doha Center Publications* (Brookings Institution, 28 January 2021), <https://www.brookings.edu/research/turkey-europe-and-the-eastern-mediterranean-charting-a-way-out-of-the-current-deadlock/>.
- ⁶⁰ eKathimerini, „Cyprus, France Reportedly Agree on Use of Naval Base“, *eKathimerini.com*, 16 May 2019, <https://www.ekathimerini.com/news/240536/cyprus-france-reportedly-agree-on-use-of-naval-base/>.
- ⁶¹ Luke Baker, Tuvan Gumrukcu, Michele Kambas, „Turkey-Libya Maritime Deal Rattles East Mediterranean“, *Reuters*, 25 December 2019, sec. Europe News, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-libya-eastmed-tensions-explain-idUSKBN1YT0JK>.
- ⁶² Tarek Megerisi, „It’s Turkey’s Libya Now“, *ECFR* (blog), 20 May 2020, https://ecfr.eu/article/commentary_its_turkeys_libya_now/.
- ⁶³ 2019 m. lapkričio 11 d. Tarybos sprendimas (BUSP) 2019/1894 dėl ribojamųjų priemonių atsižvelgiant į ne-turint leidimo Turkijos vykdomą grėžimo veiklą rytinėje Viduržemio jūros dalyje, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32019D1894>.
- ⁶⁴ Delfi, „Dėl mažytės salos Europa – ant karo slenkščio: vienas susidūrimas jau įvyko“, *Delfi*, 2020 rugsėjo 20, <https://www.delfi.lt/a/85258593>.
- ⁶⁵ European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, ‘State of Play of EU-Turkey Political, Economic and Trade Relations’, 22 March 2021, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/state_of_play_of_eu_turkey_relations_en.pdf.
- ⁶⁶ Patrick Wintour, „EU Leaders Approve Sanctions on Turkish Officials over Gas Drilling“, *The Guardian*, 11 December 2020, sec. World news, <http://www.theguardian.com/world/2020/dec/11/eu-leaders-sanctions-turkey-gas-drilling>.
- ⁶⁷ General Secretariat of the Council, „European Council Meeting (10 and 11 December 2020) – Conclusions“, 11 December 2020, <https://www.consilium.europa.eu/media/47296/1011-12-20-euco-conclusions-en.pdf>.
- ⁶⁸ AFP, „Erdogan Unveils Turkish Human Rights ‘Action Plan’“, *France 24*, 2 March 2021, <https://www.france24.com/en/live-news/20210302-erdogan-unveils-turkish-human-rights-action-plan>.
- ⁶⁹ European Council, „Statement of the Members of the European Council“, 25 March 2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/48976/250321-rtc-euco-statement-en.pdf>; European Council, „European Council Conclusions on External Relations, 24 June 2021“, 24 June 2021, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/06/25/european-council-conclusions-on-external-relations-24-june-2021/>.
- ⁷⁰ Nienke van Heukelingen, „A New Momentum for EU-Turkey Cooperation on Migration“ (Clingendael, February 2021).
- ⁷¹ Daily Sabah, „EU Agrees on Additional Funding for Migrants in Turkey“, *Daily Sabah*, 25 June 2021, <https://www.dailysabah.com/politics/eu-affairs/eu-agrees-on-additional-funding-for-migrants-in-turkey>.
- ⁷² P.vz., JTO generalinis sekretorius Antonio Guterresas pažymėjo, jog pirmosios diskusijos dėl Kipro nepasiekė jokių rezultatų. Andrew Rettman, „Cyprus-Turkey Talks Go Nowhere in Geneva“, *EUobserver*, 30 April 2021, <https://euobserver.com/world/151719>.

- ⁷³ URM, „G. Landsbergis su Turkijos pareigūnais derino bendrus veiksmus, stabdant į Lietuvą iš Baltarusijos plūstantį nelegalių migrantų srautą“, *urm.lt*, 2021 liepos 14, <https://www.urm.lt/default/lt/naujienos/g-landsbergis-su-turkijos-pareigunais-derino-bendrus-veiksmus-stabdant-i-lietuva-is-baltarusijos-plustanti-nelegaliu-migrantu-srauta>.
- ⁷⁴ Omer Karasapan, „Challenges Facing Turkey’s Syrian Businesses“, *Future Development | Brookings* (blog), 19 March 2021, <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2021/03/19/challenges-facing-turkeys-syrian-businesses/>.
- ⁷⁵ Omer Karasapan, Sajjad Shah, „Why Syrian Refugees in Lebanon Are a Crisis within a Crisis“, *Future Development | Brookings* (blog), 15 April 2021, <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2021/04/15/why-syrian-refugees-in-lebanon-are-a-crisis-within-a-crisis/>.
- ⁷⁶ Asli Aydintaşbaş, „A New Gaza: Turkey’s Border Policy in Northern Syria – European Council on Foreign Relations“, *ECFR* (blog), 28 May 2020, https://ecfr.eu/publication/a_new_gaza_turkeys_border_policy_in_northern_syria/.
- ⁷⁷ Omer Karasapan, „The Coming Crisis in Idlib“, *Future Development | Brookings* (blog), 13 May 2021, <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2021/05/13/the-coming-crisis-in-idlib/>.
- ⁷⁸ Aydintaşbaş, „A New Gaza“.
- ⁷⁹ BNS, „Turkijos aviacijos smūgio Šiaurės Irake aukų padaugėjo iki aštuonių, *Delfi*, 2021 rugpjūčio 18, <https://www.delfi.lt/news/daily/world/turkijos-aviacijos-smugio-siaures-irake-auku-padaugejo-iki-astuoniu.d?id=87982521>.
- ⁸⁰ Amberin Zaman, „Turkey to Establish New Military Base in Iraqi Kurdistan“, *Al-Monitor*, 30 April 2021, <https://www.al-monitor.com/originals/2021/04/turkey-establish-new-military-base-iraqi-kurdistan>.
- ⁸¹ Asli Aydintaşbaş, Susi Dennison, „New Energies: How the European Green Deal Can Save the EU’s Relationship with Turkey – European Council on Foreign Relations“, *ECFR* (blog), 22 June 2021, <https://ecfr.eu/publication/new-energies-how-the-european-green-deal-can-save-the-eus-relationship-with-turkey/>.
- ⁸² Ioannis N. Grigoriadis, Ayşe Tuba Uslu, „The EU-Turkey Visa Liberalization Saga: Lessons from the European Neighborhood“, Policy Paper (Hellenic Foundation for European & Foreign Policy, 3 June 2021), <https://www.eliamep.gr/en/publication/%ce%b7-%ce%ac%cf%81%cf%83%ce%b7-%cf%84%cf%89%ce%bd-%ce%b8%ce%b5%cf%89%cf%81%ce%ae%cf%83%ce%b5%cf%89%ce%bd-%ce%b5%ce%b9%cf%83%cf%8c%ce%b4%ce%bf-%cf%85-%ce%bc%ce%b5%cf%84%ce%b1%ce%be%cf%8d-%ce%b5%ce%b5/>.
- ⁸³ Jakub Bornio, „Deepening Polish-Turkish Cooperation“, *Eurasia Daily Monitor* (Jamestown Foundation, 7 June 2021), <https://jamestown.org/program/deepening-polish-turkish-cooperation/>.
- ⁸⁴ Kemal Kirişçi, „As EU-Turkey Migration Agreement Reaches the Five-Year Mark, Add a Job Creation Element“, *Order from Chaos | Brookings* (blog), 17 March 2021, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/03/17/as-eu-turkey-migration-agreement-reaches-the-five-year-mark-add-a-job-creation-element/>.